

Gerald D. Feldman, Oliver Rathkolb, Theodor Venus, Ulrike Zimmerl, *Österreichische Banken und Sparkassen im Nationalsozialismus und in der Nachkriegszeit. Erste Band Creditanstalt–Bankverein. Zweiter Band Regionalbanken, Länderbank und Zentralsparkasse*, C.H. Beck oHG, München 2006, Bd. 1, ss. 942, Bd. 2, ss. 1077

O mawiana publikacja jest dwutomowym opracowaniem poświęconym działalności Creditanstalt-Bankverein, Länderbank Wien oraz Zentralsparkasse Wien w okresie rządów reżimu nazistowskiego w Austrii w latach 1938–1945. Jest ona wynikiem pracy niezależnej komisji historycznej Banku Austria Creditanstalt, powstałej w wyniku porozumienia z organizacją In re Austrian and German Bank Holocaust Litigation, ofiarami Holocaustu oraz oskarżonymi bankami przez amerykański okręg Court i Southern of New York. Bank Austria Creditanstalt zgodnie z decyzją wyroku sądowego sędziny Shirley Wohl Kram z 6 stycznia 2000 został zobowiązany do powołania i sfinansowania niezależnej komisji, której celem miało być między innymi zbadanie działalności austriackich banków w okresie narodowego socjalizmu, opublikowanie wyników tych prac oraz ustalenie personaliów osób pokrzywdzonych¹. Pod pojęciem „działalności” rozumiano zarówno prowadzenie interesów przez banki, jak również ich udział w dyskryminacji ludności żydowskiej i politycznych przeciwników reżimu nazistowskiego, aryzację przedsiębiorstw i ich przejmowanie oraz konfiskatę majątku będącego w prywatnym posiadaniu. Do zadań komisji należało także określenie roli, jaką austriackie banki odgrywały po przyłączeniu Austrii do Rzeszy Niemieckiej w prowadzeniu wojny i dokonywaniu ekspansji terytorialnej przez Niemcy, w tym szczególnie ich udział w dyskryminacji i konfiskatach dokonywanych na terenach zajętych lub zdobytych przez Niemcy nazistowskie, często podyktowany dążeniem austriackich banków do osiągnięcia jak największych korzyści z rabunkowej polityki Niemiec w latach 1938–1945. Komisja rozpoczęła prace 30 czerwca 2000 roku. Jej wyniki to te dwa tomy publikacji, które w wersji angielskiej zostały w czerwcu 2006 przedłożone sędzinie Wohl Kram. Publikowanie wyników pra-

¹ Bank Austria Creditanstalt powstał z połączenia Creditanstalt–Bankverein, Länderbank Wien oraz Zentralsparkasse Wien.

cy w języku niemieckim i angielskim było zamiarem komisji powziętym już na początku jej działalności².

Równocześnie z udzielaniem pomocy w zbieraniu materiałów, Bank Austria Creditanstalt został zobowiązany do stworzenia archiwum bankowego, do którego mieliby dostęp wszyscy zainteresowani. Wykonanie tego zadania było skomplikowane i bardzo czasochłonne. Wkrótce po rozpoczęciu badań okazało się, że Bank Austria Creditanstalt nie posiada żadnego uporządkowanego archiwum, do tego doszły jeszcze dodatkowe utrudnienia w postaci braku ksiąg niezbędnych dla pracy badawczej historyków. Dla realizacji projektu konieczne było wykonanie kwerendy archiwalnej w archiwum każdej filii Banku i banków regionalnych podlegających kontroli w latach 1938–1945 Creditanstalt–Bankverein. W związku z przejściem Creditanstalt–Bankverein w latach 1938–1942 pod większością kontrolę Deutsche Bank i w 1938 r. Länderbank Wien pod zarząd Dresdner Banku, należało też zapoznać się z dokumentami tych dwóch banków. Właściwa realizacja projektu wymagała ponadto włączenie w prace badawcze źródeł pochodzących z Österreichisches Staatsarchiv, Bundesarchiv w Berlinie i National Archives in Washington. Ze względu na fakt, że część badań dotyczyła problemu ekspansji omawianych banków austriackich na tereny anektowane przez Niemcy nazistowskie, kwerenda archiwalna musiała być przeprowadzona także w różnych archiwach Francji, Wielkiej Brytanii, Rosji, Słowacji, Czech, Słowenii, Chorwacji, Polski, Węgier oraz Serbii. Cały zebrany materiał, który został wykorzystany do powstania tych dwóch tomów, trafił do archiwum historycznego Banku Austria Creditanstalt. W chwili obecnej każda osoba może skorzystać z zasobów tegoż archiwum i z pomocy wykwalifikowanych pracowników. Ze zbiorów tych w szerokim zakresie już korzysta Austriacka Komisja Historyków, powołana przez rząd austriacki do zbadania kwestii konfiskat i wywłaszczeń wśród ludności żydowskiej zamieszkującej terytorium Austrii³.

Autorzy tych dwóch tomów podkreślają daleko idącą pomoc ze strony Banku Austria Creditanstalt, bez wywierania na nich presji co do sposobu interpretacji materiałów źródłowych. Ponadto stanowczo oświadczają, że opublikowane wyniki badań i ich interpretacja są pozbawione wpływu czynników trzecich i biorą całkowitą odpowiedzialność za opublikowany tekst, co dla wielu historyków może być zaskoczeniem, ze względu na ich doświadczenia związane z opracowywaniem bankowej dokumentacji, podczas której doznawali niejednokrotnie presji przedstawi-

² G. D. Feldman, O. Rathkolb, Th. Venus, U. Zimmerl, *Österreichische Banken und Sparkassen im Nationalsozialismus und in der Nachkriegszeit. Erste Band Creditanstalt–Bankverein*, München 2006, s. 7.

³ Ibidem, s. 8.

cieli podmiotu zlecającego zadanie. Jest też jednocześnie świadectwem dojrzałości badawczej i trafności metodologicznego podejścia⁴.

Pierwszy tom poświęcony jest wyłącznie Creditanstalt–Bankverein. Wyczerpujący zarys historyczny Creditanstalt–Bankverein (CA) w latach 1938–1945 pochodzi spod pióra Geralda D. Feldmana. Następny rozdział autorstwa Ulrike Zimmerls odnosi się do panujących w tym czasie stosunków personalnych pracowników Banku i nazistowskiej ideologii. Analiza dokonana jest na podstawie zakładowego pisma „Gemeinschaft”. Zwłaszcza interesujące jest zmierzenie się autorki ze szczególnie skomplikowanym problemem „aryzacji” Wiener Hotels, w który CA był mocno zaangażowany. Ten rozdział należy uznać za najważniejszą część ogólnych rozważań na temat Creditanstalt – Bankverein a Żydzi. Tom pierwszy kończy Oliver Rathkolb analizą problemów związanych z odbudową i zadośćuczynieniem po zakończeniu II wojny światowej. Opracowanie to jest szczególnie istotne dla procesu poznawania kwestii politycznych i gospodarczych Austrii okresu powojennego⁵.

Drugi tom rozpoczyna studium Ulrike Zimmerls na temat filii CA i stowarzyszonych z nim banków regionalnych. Zajęcie się tym problemem wynika z przekonania autorów, że w celu ukazania związków gospodarki z narodowym socjalizmem, konieczne jest przeniesienie punktu ciężkości rozważań nad działalnością Creditanstalt–Bankverein w latach 1938–1945 z centrali Banku w Wiedniu na prowincję. Po nim następuje część poświęcona Länderbank Wien. Jego historią zajmuje się Gerald D. Feldman, a problemami dotyczącymi przebudowy i zadośćuczynienia Oliver Rathkolb. Tom drugi kończy rozdział Theodora Venus przedstawiający zagadnienie Zentralsparkasse. Powszechnie wiadomo, że naziści wiele uwagi poświęcali kasom oszczędnościowym, ponieważ były przez nich wykorzystywane do mobilizacji rezerw finansowych ludności. W związku z tym, że problem dostarczania przez ludność środków finansowych na realizowanie celów nazistowskich jest dość wstydlivy, temat ten jest przez historiografię niemiecką i austriacką traktowany po macoszemu. Z tego schematu wyłamuje się artykuł Venusa, który jest pierwszym naukowym opracowaniem na temat kas oszczędności w okresie narodowego socjalizmu, co podnosi jego wartość⁶.

Oceniając wyniki pracy niezależnej komisji historycznej Banku Austria Creditanstalt, należy zwrócić szczególnie uwagę na fakt, że została powołana w wyniku decyzji sądu. W przypadku powstania większości projektów mamy do czynienia z indywidualnymi działaniami przedsiębiorstw, które, będąc pod presją oskarżeń i opinii publicznej, nie chcą dopuścić do niekorzystnego dla nich obrotu sprawy,

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, s. 9.

⁶ Ibidem, s. 10.

zaczęły się zwracać z własnej woli do niezależnych historyków z propozycją zrealizowania przez nich projektów badawczych. Kierownictwo tych przedsięwzięć oczekiwało od historyków zbadania, a następnie przedstawienia rzeczywistego charakteru działalności tych instytucji w okresie rządów nazizmu nie tylko opinii publicznej, ale także pracownikom tych firm. Te motywy stały się powodem powstawania licznych w tym czasie komisji w różnych krajach, przede wszystkim w Szwajcarii, Austrii i Francji⁷.

Realizacja zadań stawianych przed komisjami historycznymi, a szczególnie niezależnej komisji historycznej Banku Austria Creditanstalt nie byłaby możliwa, gdyby nie doszło do otwarcia prywatnych archiwów. Z pewnością w dużym stopniu zaważył na tym fakt, że wiele firm zostało prawnie zobowiązanych do udostępnienia swoich dokumentów. Niestety już od samego początku nad rozpoczętymi badaniami w połowie lat dziewięćdziesiątych dotyczącymi kwestii gospodarczych i finansowych okresu narodowego socjalizmu padł cień dwutorowości. Z jednej strony były żądania ofiar domagających się zwrotu i wypłaty odszkodowań, które przecież stały się głównym bodźcem dla powstawania projektów badawczych. Kluczową pozycję w tym zajęli adwokaci, dla których nadrzędnym celem była przede wszystkim obrona interesów swoich klientów. Z drugiej strony niezbędne były naukowe badania dotycząc tej problematyki, które mogłyby na szerokiej bazie historycznej bezstronnie rozstrzygnąć słuszność żądań i kontrargumentów.

Dość szybko okazało się, że cele wyznaczone przez adwokatów i przez historyków znacznie różniły się między sobą. Podobnie przedstawiała się kwestia interpretacji i sposobu wykorzystania zgromadzonego materiału historycznego. Przez ostatnie lata różnica w metodach i celach historyków oraz prawników, ujawniająca się na początku funkcjonowania projektów badawczych, w widoczny sposób uległa dalszemu pogłębieniu⁸.

W związku z powyższymi uwagami w chwili obecnej historycy zajmujący się bankami austriackimi powinni sobie zadać pytanie, jakie zadania stoją przed nimi, w momencie kiedy od zakończenia wojny minęło ponad 60 lat i wiele lat od takich wydarzeń, jak skarga przeciwko austriackim bankom w 1998 r., która doprowadziła do powstania niezależnej komisji historycznej w 2000 r.

Nie jest tajemnicą, że osoby będące siłą sprawczą powołania komisji historycznych, w momencie ich powstawania miały już wyrobiony na ten temat swój pogląd, szczególnie w przypadku odpowiedzialności austriackich banków za swoją działalność w latach 1938–1945. Wychodzili z założenia, że główna odpowiedzialność za te wydarzenia idzie na konto Niemiec. To stanowisko oraz pozostałe oczeki-

⁷ Ibidem, s. 10.

⁸ Ibidem, s. 11.

wania w stosunku do wyników projektu stały się nieaktualne. Wynika to chociażby z faktu, że czasy kiedy w Austrii tłumaczono się, że Austriacy nie ponoszą żadnej odpowiedzialności za wydarzenie z lat 1938 – 1945, ponieważ zostali zaanektowani, bezpowrotnie minęły. Obecnie komisje w swoich pracach starają się kierować mottem Götza Aly’ a „Wer von den vielen Vorteilen für die Millionen einfacher Deutscher nich reden will, der sollte vom Natinalsozialismus und von Holocaust schweigen”. Pojęcie „einfachen Deutsche” należy rozszerzyć o Austriaków i tak zwanych folksdojczów⁹.

Austriacy historycy zwracają uwagę, że przy rozważaniach na temat nazizmu w Austrii powinno się pamiętać także o tym, że poszkodowani w tym czasie są nie tylko austriaccy Żydzi, którzy, występując ze swoimi roszczeniami wobec Creditanstaltu i Länderbanku, domagają się zadośćuczynienia za swoje krzywdy, ale także austriackie banki, dotkliwie dotknięte skutkami II wojny światowej. Nie jest to pogląd nowy w historiografii austriackiej. Już restytucja Austrii w czasach powojennych miała szczególnie osobliwe cechy, które nawiązywały do statusu pierwszej ofiary nazizmu. Niemcom zarzucano nie tylko splądrowanie austriackich banków, ale także zrujnowanie austriackiej gospodarki i finansów oraz wciągnięcie wbrew woli w imperialistyczną awanturę, wystawiającą na szwank honor Austrii.

Recenzowaną publikację należy uznać za bardzo ważny głos w rozpoczynającej się dyskusji nad historią bankowości austriackiej w okresie nazizmu. Jest on tym bardziej wartościowy, że historycy komisji powołanej przez Bank Austria Creditanstalt, szukając odpowiedzi na pytania dotyczące stopnia odpowiedzialności Niemiec za negatywne skutki działalności austriackich banków podczas II wojny światowej oraz na ile ich rozwój był wynikiem wewnętrznych stosunków politycznych, a na ile ciągłego nacisku politycznego ze strony Berlina, nie zapominają o tym, że napaść i anektowanie Austrii odbyło się bez większego oporu ze strony Austriaków.

Miroslaw Kłusek (Kraków)

⁹ Ibidem, s. 13.